

SLUŽOBNÍCTVO V RETROSPEKTÍVE HISTORICKÝCH A SOCIÁLNYCH KONTEXTOV 19. A 20. STOROČIA Z POHLĀDU ETNOLÓGIE

Magdaléna PARÍKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky
Hodžova 1, 949 74 Nitra
mparikova@ukf.sk

PARÍKOVÁ, Magdaléna. Servants in Retrospect of Historic and Social Contexts of the 19th and 20th Century from the Ethnological Point of View. Servants represented a stable social and professional structure of the urban and rural society. The article is focused at the servant institution in a context of factors that caused the persistence of this social phenomenon in Slovakia until the beginning of the second half of the 20th century. It also points at the creation and development of servants as a social reality in the condition of an obvious status and wealth difference among the society. According to the examples of the current times, the author points at the actuality, that labour for hire in social history presents an important part of the economic strategy in society.

Klíčové slová: služobníctvo; mestské a vidiecke prostredie; sociálna a profesionálna stratifikácia;

Keywords: servants; urban and rural environment; social and professional stratification;

Hoci záujem o problematiku služobníctva nie je v slovenskej etnografii nový – máme na mysli jej sledovanie v kontexte rodinného a spoločenského života, pracovnej migrácie, sociálnych vzťahov a sčasti aj obyčajových tradícií vidieckeho spoločenstva –, jednako sa tejto socioprofesijnej skupine v mestskom prostredí dlhšie obdobie nevenovala osobitná pozornosť. V porovnaní s rurálnym prostredím¹ je počet publikovaných prác opierajúcich sa o výskum v urbánnom spoločenstve a v rámci toho aj o problematiku služobníctva oveľa skromnejší.²

¹ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Život v obci a výročné obyčaje. In PODOLÁK, Ján (ed.). Záhorská Bratislava. Vlastivedná monografia. Bratislava: Obzor, 1986, s. 154-162; ŠKOVIEROVÁ, Zita. Spoločenský život. In PODOLÁK, Ján. (ed.). Rača. Bratislava: Obzor, 1989, s. 184-185. Sociálnej skupine služobníctva sa venovala pozornosť aj pri výskume tradičného poľnohospodárstva, chovu dobytky, vinohradníctva a remeselnej výroby.

² PARÍKOVÁ, Magdaléna. Služobníctvo v Bratislave v prvej polovici 20. storočia. In Slovenský národopis, 1987, roč. 35, č. 2-3, s. 331-340; PARÍKOVÁ, Magdaléna. Tradičné formy vzájomných kontaktov roľníckeho spoločenstva s malým mestom. In FROLEC, Václav – ŠEPLÁKOVÁ, Věra. (eds.). Venkovské město. Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti; Ústav li-

Súviselo to so skutočnosťou, že prioritou bádania etnológov (etnografov a folkloristov) po konštituovaní prvého príslušného vedeckého pracoviska na pôde SAV (Ústavu etnológie začiatkom druhej polovice 20. storočia) bol výskum tradičnej kultúry a spôsobu života v prostredí vidieka, len zriedkavo malého mestského sídla alebo mesta a jeho spoločenstva. Pozornosť na kultúru mesta upriamili v 70. rokoch štúdie a práce P. Salnera súvisiace so štúdiom mestskej rodiny a najmä publikácia *Taká bola Bratislava*.³ Tento smer etnologického štúdia si získal skoro pozornosť aj ďalších bádateľov a stal sa témou viacerých vedeckých kolektívnych podujatí.⁴ Na pôde muzeálnych inštitúcií v zbierkach a depozitároch síce postupne pribúdali artefakty dokumentujúce urbánnu kultúru, avšak formou samostatnej výstavnej príležitosti bola kultúra mesta zastúpená len sporadicky. Problematika mesta a v rámci nej aj téma nášho príspevku nemala dlhé obdobie osobitne vyčlenený priestor v študijných plánoch a sylabách prednášok ani na jedinej katedre zameranej na štúdium a bádanie tradičnej kultúry Slovenska Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Preferenciu záujmu vedeckých inštitúcií o výskum ľudovej kultúry a spôsobu života v rurálnom prostredí tiež podnietila politicko-spoločenská zmena v dôsledku rýchlym tempom postupujúcej industrializácie a kolektivizácie poľnohospodárstva v 50. a ešte intenzívnejšie v 60. rokoch 20. storočia. Zaiste túto orientáciu etnológie (v tom období ešte známej pod názvom etnografia a folkloristika) do veľkej miery ovplyvňovala aj realita historicky dlho pretrvávajúceho hlavného profesijného zamerania a spôsobu získavania zdrojov obživy obyvateľov Slovenska (prevažne agrárne odvetvia), čo dokumentuje aj kvantitatívny údaj z obdobia bezprostredne po 2. svetovej vojne, keď pre vyše 66 % obyvateľstva predstavovala agrárna produkcia (poľnohospodárstvo, zeleninárstvo, ovocinárstvo a chov dobytka) hlavný zdroj obživy. Podiel obyvateľstva zamestnaného v priemysle vo viac ako skromnej sieti priemyselných podnikov na Slovensku bol v prvej polovici 20. storočia veľmi nízky. K neagrárnym odvetviám umožňujúcim získať zdroje obživy patrili aj rôzne odvetvia remeselnej výroby.

Bádanie na poli etnológie (etnografie a folkloristiky) reagovalo na prudké zmeny vo viacerých oblastiach, predovšetkým v oblasti materiálnej kultúry (napr. agrárne odvetvia, stavitelstvo, bývanie, odev, výrobné odvetvia domácej a remeselnej výroby a ďalšie), ktoré nastali po 2. svetovej vojne. Tento vývoj bol vo veľkej miere dôsledkom zmien, ktoré spôsobila likvidácia súkromného vlastníctva po roku 1948 a s tým súvisiaci nový režim vlastníctva a spôsobu

dového umění ve Strážnici, 1986, s. 71-76. PARÍKOVÁ, Magdaléna. Podiel služobníctva na transmisii kultúrnych tradícií. In FROLEC, V. – ŠEPLÁKOVÁ, V. (eds.). *Mešto, prostor, lidé, slavnosti*. Uherské Hradiště, 1990, s. 269-275.

³ SALNER, Peter. Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie. In *Slovenský národopis*, 1987, roč. 35, č. 2-3, s. 321-330; SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda, 1991, 199 s.

⁴ LEŠČÁK, Milan. Poznámky k zameraniu etnografického výskumu Bratislavy. In *Slovenský národopis*, 1987, roč. 35, č. 2-3, s. 481-485; Samostatné číslo časopisu *Slovenský národopis*, 1987, roč. 35, č. 2-3, ako aj zborníky štúdií: *Ethnoculturelle Prozesse in Grosstädten Mitteleuropas*, 1992; MANNOVÁ, Elena (ed.). *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava: AEP Press, 1998, 250 s. Okrem Bratislavy sa venovala pozornosť aj ďalším mestám na Slovensku, napríklad: Banská Bystrica, Trenčín, Pezinok a ďalším.

hospodárenia – známy ako socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a chovu dobytká.⁵ Okrem uvedených skutočností stál výskum mesta dlhé obdobie „bomkom“ od vtedy preferovaných úloh vedeckého bádania aj v dôsledku politicky a ideologicky motivovaného a v praxi uplatňovaného nazerania na mesto a spoločenstvo mesta. Tento prístup v smerovaní terénnych výskumov a výsledkov ich bádania – so zameraním na roľnícke a až neskôr na novo sa formujúce priemyselné robotnícke vrstvy obyvateľstva – nedovolil plne rozšíriť komplexnejšie bádanie na povojnové kultúrne, sociálne, profesionálne a konfesijné diferencované spoločenstvo, a teda ani na jednotlivé témy takto orientovaného terénneho výskumu. Medzi ne patrilo aj záujem o socioprofesionnú stratifikáciu mestského spoločenstva, v ktorom historicky patrilo miesto aj služobníctvu prijímajúcemu prácu/„zamestnanie“ v mestských rodinách majetnejšej, sociálne vyššej a strednej vrstvy obyvateľstva, ako aj v majetnejších sociálnych vrstvách takmer napospol agrárneho vidieka, remeselníkov, vidieckej inteligencie (notár, farár, lekár, starosta).

Služobníctvo⁶ (pojem súhrnne označujúci sluhov a slúžky, teda jednotlivcov hľadajúcich zdroj obživy v „službe“) je sociálny jav, ktorý na základe historických údajov svojou genézou siaha do starších spoločensko-ekonomických formácií. Inštitúcia služobníctva historicky vznikla a vyvíjala sa v podmienkach zreteľnej stavovskej a majetkovej diferenciácie obyvateľstva, ktorá charakterizovala nielen územie Slovenska, ale aj okolitý región Európy. Služobníctvo, slúženie, práca v službe za „odmenu“ (naturálnu alebo peňažnú) tak po stáročia až do počiatku druhej polovice 20. storočia patrili k zaužívanej sociálnej praxi na Slovensku, a to bez ohľadu na vidiecke či mestské prostredie (v rodine, domácnosti, na hospodárstve, ako aj vo výrobnnej remeselnej a inej činnosti). Zhromaždené poznatky z terénnych výskumov a štúdium archívnych prameňov dovoľujú vysloviť konštatovanie, že služobníctvo predstavovalo po stáročia stabilnú súčasť socioprofesionnej štruktúry mestskej a vidieckej society, a to napriek tomu, že z hľadiska dĺžky trvania malo zamestnanie v službe často len prechodný, resp. príležitostný charakter zdroja obživy. Po ukončení dohodou určeného trvania „služby“ pracovali niektorí sluhovia a slúžky nezriedka naďalej v rovnakej rodine alebo sa po uplynutí dohovoreného času o prácu uchádzali u inej rodiny. Obvyklý cyklus dĺžky pracovnej dohody trval jeden kalendárny rok, ktorý sa začínal 1. januára, keď sa služobníctvo najímalo – „zjednávalo“. Služobný rok sa končil na Štefana (26. decembra), keď sluhov a slúžky vyplácali, čím sa dohoda ukončila. Tento čas znamenal pre sluhov niekoľkodňový oddych pred začiatkom prípadnej ďalšej pracovnej príležitosti. V prípade vzájomnej spokojnosti s prácou sa ich služba často obnovila u jedného zamestnávateľa aj na ďalšie obdobie.

V pamäti respondentov sa uchovali spomienky na spôsob najímania sluhov, ktoré sa konalo 1. januára v krčme, kde sa schádzali gazdovia hľadajúci sluhov a slúžky. Informácie o pracovných príležitostiach odovzdávali záujemcom o slúženie bývalí sluhovia alebo aj gazdovia navzájom. V mestskom prostredí

⁵ SLAVKOVSKÝ, Peter. Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a jej odraz v spôsobe života slovenskej dediny. In Slovenský národopis, 1985, roč. 33, s. 323-336.

⁶ PARÍKOVÁ, ref. 2.

existovala širšia sociálna sieť sprostredkujúca prácu: inzercie v novinách, inštitucionálna sieť charitatívneho a cirkevného charakteru, ktorá do veľkej miery preberala aj ochranu a starostlivosť osobitne nad dievčatami prichádzajúcimi z vidieka zaujímavými sa o prácu v službe. Možnosti voľných miest v rodinách hľadajúcich služobníctvo ponúkali aj osobné kontakty medzi rodinami zamestnávajúcimi služobníctvo, ako aj súkromné osoby, ktoré sa sprostredkovaním zaoberali – „dohadzovačky“. V Bratislave, ale aj iných mestách Slovenska sa uchovali v hovorovom jazyku aj staršie pomenovania sprostredkovateľiek práce – „zubringerky“, „šikérky“. Dokladom o svedomite vykonávanej práci v službe bol „pracovný preukaz“⁷, predtým „pracovná knižka“, ľudovo „slúžkovská knižka“, kde sa zapisovalo hodnotenie zamestnávateľa.

Ako sme už uviedli, vlastný služobný rok trval v praxi do Štefana (26. decembra), keď sa zúčtovala dohovorom stanovená odmena za prácu. Okrem mzdy (finančnej) tvorilo odmenu častejšie aj ošatenie a obvykle aj pozornosti darované zamestnávateľom – koláče, sviatočná šatka, zástera, neskôr i látka na šaty, obuv – „parádne čižmy“. V medzivojnovom období výskumy v mestskom prostredí dokladajú skutočnosť, že v prípade dlhodobiejšieho zotrvania slúžky v jednej domácnosti patrilo k odmene aj ocenenie spokojnosti s prácou formou súčasti výbavy – „štafírungu“ (látka na posteľnú bielizeň, obrus, uteráky). Pozornosť zamestnávateľa pri odmeňovaní vyjadrovala aj určitú osobnú spätosť s rodinou, domácnosťou, v prípade remeselníkov rodinnou výrobou pána, gazdu, zamestnávateľa.

Vo svojom vývoji prešla inštitúcia služobníctva viacerými štádiami a formami vo svojej vnútornej štruktúre, ako aj vo vzťahu k okolitému spoločenstvu. V období, ktoré dovoľujú postihnúť výsledky priameho etnografického výskumu, čo znamená predovšetkým získavanie údajov od respondentov (v období dokumentujúcom koniec 19. a začiatok 20. storočia až do súčasnosti), chápeme pod pojmom služobníctvo tých príslušníkov spoločenstva, ktorí prijímali zamestnanie „v službe“, kde za vopred stanovených podmienok a odmeny (nezriedka i v naturálnej, ale aj peňažnej forme) vykonávali rozličné činnosti – práce v domácnosti, servis pre rodinu a jej členov, práce spojené s vedením a pomocou v hospodárstve – s cieľom zabezpečenia potrieb zamestnávajúceho organizmu. Najímanie sluhov bolo bežné aj v remeselníckych vrstvách a u obchodníkov na vidieku a v meste.

V mestskom prostredí bolo služobníctvo z viacerých pohľadov diferencované. Ako uvádzajú štatistické údaje⁸ o sčítaní obyvateľstva z r. 1921 a 1930, služobníctvo figurovalo ako domáce služobníctvo alebo služobníctvo k osobným službám rodiny; ďalej sa diferencovalo na služobníctvo žijúce v spoločnej domácnosti svojho zamestnávateľa a služobníctvo bývajúce mimo rodiny. Služobníctvo

⁷ Tieto preukazy vystavoval „Úrad na ochranu práce“ ešte v roku 1949. V druhej polovici 20. storočia boli tzv. slúžkovské knižky, kde zamestnávateľ vyjadroval spokojnosť, či kritiku práce najímaného služobníctva.

⁸ Sčítaní lidu v Republice Československé ze dne 15. 11. 1921, Československá statistika, zv. 37, řada VI. (Sčítaní lidu, sešit 6). Praha 1925. Volkszählung in der Tschechoslowakischen Republik vom 15. Februar 1921. III. Teil, (Beruf und Bevölkerung). Prag 1925; Sčítaní lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl IV. Část 2, (Domácnosti a rodiny), Praha 1938.

(„čelad“) sa zoskupovalo v sledovanom období prevažne z mladých slobodných osôb ženského pohlavia – „slúžka“, „služnyca“, „chůva“, „dínstmédchen“, „din-cmádl“, „čelédlaň“. Náplň práce bola rôznorodá. V roľníckych rodinách to boli práce spojené nielen s vedením domácnosti (varenie, servírovanie jedál, pranie a hľadanie bielizne), ale aj pravidelnými alebo nárazovými prácami v poľnohospodárstve (dojenie kráv, pomoc pri kosbe sena, zbere úrody – zemiakov, kapusty, cukrovej repy a pod.).

O vykonávaní jednotlivých činností služobníctva rozhodovali gazda a gazdiná podľa toho, ktorá práca vyžadovala pomoc slúžky a prípadne aj sluhu („čeladník“, „paholok“, „pachouek“, „knecht“). Zamestnávanie viacerých sluhov a slúžok bolo obvyklé len u majetnejších gazdov, kde mali rozdelené pracovné povinnosti a diferencovali sa na starších (skúsenejších) a mladších.

Slúžky v mestských rodinách strednej a majetnejšej vrstvy vykonávali práce pri vedení domácnosti, spolu s domácou paňou sa zúčastňovali na nákupoch pre domácnosť, starali sa o deti v rodine a o jednotlivých členov rodiny. Nezriedka na jednotlivé činnosti zamestnávali slúžky osobitne, čo potvrdzuje aj terminológia, ktorú sme pri výskume zaznamenali. Dievčatá, opatrovatelky, dojky bez učiteľskej kvalifikácie starajúce sa len o deti sa v mestskom prostredí nazývali „norses“. Ak im pripadla starostlivosť o jednotlivých členov rodiny, boli „komorné“, „frajcimerky“. Nezriedka dievčatá nastupovali do služby už po ukončení ľudovej školy. V tomto prípade bolo však podmienkou pracovať dva až tri roky popri staršej slúžke, až potom postúpili a boli im zverené práce v kuchyni – alebo aj „pokojské“ (starali sa o čistotu v priestoroch jednotlivých členov rodiny). Stávalo sa, že niektoré slúžky ostali v pôvodnej domácnosti aj po uzatvorení manželstva (vtedy bývali osobitne mimo domácnosti rodiny). Pokiaľ nemali deti, ďalej dochádzali do služby. V mestských rodinách zamestnávali a krajčírky, ktoré sa starali o údržbu bielizne a šatstva. Nebývali však v rodine zamestnávateľa, pracovali doma. V priestorovom členení bytov stredných a vyšších vrstiev mestských rodín sa vopred počítalo s osobitnou malou miestnosťou, tzv. „slúžkovskou izbou“, situovanou mimo obývacích priestorov rodiny, obyčajne vedľa kuchyne, ktorá bola určená pre slúžky. Táto miestnosť sa v období po zániku inštitúcie služobníctva využívala na ubytovanie príbuzných alebo na prenájom študentom či slobodným osobám pracujúcim v meste prichádzajúcim z vidieka. Podľa rozprávania respondentov to bol pre mnohé rodiny vítaný zdroj príjmu.

Sluhovia zamestnaní v mestských rodinách zabezpečovali údržbu a obsluhu bytu, domu (záhradníci, správcovia domu, kočiši, šoféri a pod.). Podobne ako slúžkam im boli pridelené povinnosti spojené s osobnými službami pre jednotlivých členov rodiny (lokaji, komorníci). V remeselníckych rodinách, menších priemyselných prevádzkach – dielňach, ako aj u obchodníkov vykonávali pomocné práce. Postupujúci rozvoj priemyselného podnikania v prvých desaťročiach 20. storočia (ako aj v drevospracujúcom priemysle a na rozvíjajúcej sa železničnej sieti) sa prejavil v klesajúcom záujme o prácu v službe. Mnohí sa sústredili na zamestnanie, od ktorého očakávali pravidelnejší príjem. V niektorých mestských rodinách – na rozdiel od slúžok – zotrvali sluhovia dlhšie, niekde aj do pomerne vysokého veku. Bývali s rodinou zamestnávateľa.

Výpočet jednotlivých pracovných aktivít, ktoré služobníctvo v sledovanom období vykonávalo, dokumentuje aj socioprofesionálnu stratifikáciu zamestnávateľov služobníctva na príklade Bratislavy. Najväčšia časť služobníctva – 1220 osôb (z toho 1210 žien) – pracovala v službe u obchodníkov a obyvateľov pracujúcich v peňažníctve, potom v štátnej a verejnej službe, slobodných povolaniach – 752 osôb (z toho 744 žien) –, menej služobníctva prijímali živnostníci – 166 osôb (z toho 155 žien) – a najmenej – 58 osôb (z toho 58 žien) – pracovalo u majetnejších zamestnancov vojska a dopravy.⁹

Inými slovami, išlo o skupinu obyvateľstva (slúžok a sluhov, ako aj ich rodín), pre ktorú slúženie znamenalo na určité obdobie zdroj pokrytia životných potrieb – v určitom časovom období aj základný zdroj obživy. Táto skutočnosť predstavuje najdôležitejší determinant spolupôsobiaci na formovanie služobníctva v mestskej a vidieckej societe, na odchod „do služby“, resp. prijatie zamestnania sluhu a slúžky, vyplývajúce z existenčnej nevyhnutnosti z dôvodov nepriaznivej sociálnej/materiálnej situácie často početných rodín nižších alebo bezmajetných vrstiev obyvateľstva (bezzemkov, maloroľníkov, kovoľníkov).¹⁰ Etnológia pod týmto pojmom rozumela vidiecke obyvateľstvo, ktoré si čiastočne pokrývalo zdroje obživy z dvoch rozdielnych druhov zamestnania. Jeden sa zameriaval na obrábanie vlastnej či prenajatej pôdy, druhý zdroj predstavoval príležitostné sezónne zamestnanie neroľníckeho charakteru. Po kolektivizácii sa výrazne zmenilo postavenie kovoľníkov, ktorým sa ponúkla práca v prvých priemyselných závodoch, keď sa naturálne hospodárstvo zmenilo na vedľajší zdroj príjmu. Týmto čiastočne nastal pokles záujmu odchodu do služby (ďalej aj poľnohospodárskych robotníkov, ale i drobnejších remeselníkov).

Odchod jedného alebo i viacerých detí do služby na určité obdobie riešil v tom čase ich základné životné potreby – predovšetkým stravovanie a ošatenie –, čo bolo nezriedka istou úľavou pre rodičov. V rukopisných archívoch sú uložené pamäti bývalej slúžky z medzivojnového obdobia, kde sa viackrát uvádza, že rodina nezriedka slúžením zarobené peniaze použila napr. na splácanie dlhu v rodine, na nákup lodného lístka („šifkarta“) otca rodiny, ktorý odchádzal za prácou do Ameriky.¹¹ Pri terénnych výskumoch sme zaznamenali aj odchod viacerých detí do rovnakej rodiny, a to v poradí, ako dospievali. Veľmi často riešil nástup do služby aj pokrytie sociálnych potrieb osirelých detí a dospievajúcich mládenčov a dievok. Častým javom bola aj vekovo nižšia skupina tzv. detského služobníctva – detskí sluhovia (chlapec, zriedkavejšie aj dievčatko, najímaní spravidla na sezónne pasenie dobytká alebo husí na gazdovstvá majetnejších roľníkov). Vykonávali spravidla ľahšie práce spojené s vedením hospodárstva. Do tejto služby odchádzali zväčša malí chlapci, ktorí vykonávali sezónne pomocné práce

⁹ Sčítaní lidu v Republice Československé ze dne 15. 11. 1921, Československá statistika, zv. 37, řada VI. (Sčítaní lidu, sešit 6). Praha 1925. Volkszählung in der Tschechoslowakischen Republik vom 15. Februar 1921. III. Teil, (Beruf und Bevölkerung). Prag 1925, s. 68-72.

¹⁰ PRANDOVÁ, Elena. Kovoľníctvo. In BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter. (eds.). Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1. Bratislava: Veda, 1995, s. 256. SLAVKOVSKÝ, Peter. Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase. Bratislava: Veda, 2002, s. 144-158.

¹¹ Rukopisné spomienky Anny Halgašovej. Ústav etnológie SAV. Archív Národopisnej spoločnosti Slovenska, inv. č. 831.

spojené s pasením dobytku, husí, zbieraním zeleného krmiva pre hydinu u príbuzných alebo na gazdovstve majetnejších roľníkov v obci.¹² Charakter týchto prác sa odráža aj v názve maloletého sluhu – „*pasáček*“, „*pasák*“, „*pastierik*“. Rozšírené bolo odchádzanie maloletých z mnohოდетných rodín za „*detkých sluhov*“ k príbuzným, ktorí im poskytovali za prácu len stravovanie, prípadne niektoré – medzi rodičmi a príbuznými – dohodnuté odevné súčasti. V tejto súvislosti bola za vzácnu odmenu považovaná obuv (čičmičky, topánky). Nezriedka slúžili aj dve deti z jednej rodiny, každé u inej rodiny, zriedka v inej obci. Tento spôsob prijímania detí ako pomoci pri pracovnom procese sa chápal ako dôležitá forma sociálnej kooperácie a vzájomnej výpomoci na vidieku alebo v agrárne orientovaných rodinách na okraji miest, keďže išlo o výpomoc príbuzným. Tým, že chlapci odchádzali do služby v pomerne mladom veku, a to hneď po ukončení školy, mnohým z nich – najmä z chudobnejších rodín – sa stávalo, že do mládeneckých spolkov vstupovali až v devätnástich alebo dvadsiatich rokoch, pričom členstvo v spolku dospievajúcich chlapcov bolo obvyklé už v pätnástich až šestnástich rokoch.¹³

Všeobecne platnou daňou za odchod do služby boli nedostačujúce alebo takmer úplne absentujúce možnosti ďalšieho vzdelávania detí po dosiahnutí veku povinnej základnej školskej dochádzky. V prevažnej časti populácie odchod do služby vyplýval z nedostatku finančných možností uhradiť určité ďalšie vzdelanie detí. V tých prípadoch inštitút „*služobníctva*“ pomohol preklenúť či materiálne čiastočne „*saturovať*“ obdobie do dosiahnutia dospelosti, u mládenčov do nástupu na vojenskú službu a u dievok do prípadného vydaja (o čom svedčí napríklad aj nízky sobášny vek mladomanželov). Manželstvo po ukončení slúženia bolo zriedkavejšie u vidieckych slúžok ostávajúcích v meste, ktoré už v prvých desaťročiach 20. storočia po odpracovaní služby v rodinách uprednostňovali skôr prácu v drobných priemyselných podnikoch. Podľa analýzy údajov získaných pri terénnych výskumoch v prímestských obciach Bratislavy uprednostňovanie tejto práce vyplývalo zo skúseností bývalých slúžok, a to najmä v otázke prílišnej viazanosti na rodinu zamestnávateľa, nepravidelného pracovného a voľného času.

Na druhej strane však odchod do služby podnietila aj jestvujúca štruktúra a forma meštianskej rodiny a jej spôsobu života, prevládajúce do polovice 20. storočia, keď najímanie služobníctva bolo považované za prejav spoločenskej prestíže u majetnejších vrstiev spoločnosti mesta, v roľníckom prostredí sociálne vyšších vrstiev gazdovských rodín zasa za akúsi „*nevyhnutnosť*“, keďže prítomnosť služobníctva zabezpečovala chod hospodárstva. Analogickú motiváciu malo aj najímanie služobníctva v remeselníckych rodinách.

Oproti uvedeným prípadom boli odlišné dôvody dochádzania detí do služby z gazdovských roľníckych rodín, a to do mesta či blízkeho malého mesta.

¹² PARÍKOVÁ, Magdaléna. *Detký sluha*. In BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava: Veda, 1995, s. 91.

¹³ Údaje z terénnych výskumov z regiónu Hontu uvádzajú, že: „...*Sluhovia a paholci sa toho času ani nedočkali, najmä ak slúžili v inej dedine, kde bol ich prístup do podobných inštitúcií takmer nemožný.*“ BOTÍK, Ján. *K problematike rodinného života v oblasti Krupinskej vrchoviny*. In *Slovenský národopis*, 1967, roč. 15, s. 386-416.

Primárnym dôvodom neboli len „existenčné problémy“ rodičov, ale ich snaha, aby sa deti naučili „mestským mravom“ – okrem vedenia domácnosti a osvojenia si zvyklostí „mestského stravovacieho repertoáru“. Časté boli dôvody odchodu do mestskej rodiny s cieľom osvojenia si cudzieho jazyka – „na tauš“, „na reč“, „na frajmak“, „ajntauš“, „na výmenu“, najmä „na maďarskú a na nemeckú reč“. V niektorých prípadoch takto posielali deti cielene do obcí, s ktorými mali obchodné styky. Na strane rodín v mestskom prostredí pri hľadaní služobníctva zohrávala úlohu niekedy aj jazyková výbava budúcich vychovávateľiek, pestúnok ich detí prichádzajúcich z vidieckeho alebo mestského prostredia, regiónov osídlených obyvateľstvom maďarskej a nemeckej etnickej príslušnosti (napr. Žitný ostrov, Spiš, trojjazyčná Bratislava). Hľadané boli i slobodné dievčatá ovládajúce francúzsky jazyk. Týkalo sa to najmä slobodných dievčat, ktoré si jazyk osvojili prostredníctvom rodinných kontaktov u príbuzných alebo od detí s vyšším vzdelaním.

Ako ukázali údaje z výskumu, mnohé vidiecke dievčatá prichádzajúce do služby do mesta by vo svojom pôvodnom prostredí nerady nastúpili do služby. Veľká časť považovala slúženie v mestskej rodine za určitý „odrazový mostík“ s možnou perspektívou trvalejšieho usídlenia v novom prostredí, v ktorom po určitom čase – ak im to ekonomická situácia dovolí – súčasne očakávali aj postupné osamostatnenie sa. Významným dôvodom pocitu prestížneho postavenia slúžok v novom prostredí bola aj „výmena“ odevu vidieckych dievčat za „mestské šaty“. V majetnejších rodinách to bol obvykle tradičný odev slúžok – tmavé šaty, topánky, biela zásterka a úprava účesu s bielou ozdobou vo vlasoch. Po určitom čase nastala výmena tradičného odevu obce, z ktorej pochádzali, za konfekčné odevy.

Neskôr sa mnohé slúžky zamestnávali v prvých novovznikajúcich priemyselných podnikoch, obchodoch a pod., a to napriek tomu, že pôvodne znamenal post slúžky väčšiu sociálnu prestíž než práca v továrni. Záujem o slúženie a počet slúžok prichádzajúcich do miest sa v dôsledku ponuky iných prác postupne znižoval. Tento trend sa prejavoval napríklad už v prvých desaťročiach 20. storočia aj v súvislosti s migráciou slobodných žien a mužov, ktoré prichádzali z robotníckych prímestských obcí v okolí Bratislavy.¹⁴

Na druhej strane bolo pre vidiecke dievčatá jednoduchšie odísť za slúžku do mesta než svoje sociálne postavenie a neskôr prípadne aj istú profesionálnu kvalifikáciu za oveľa zložitejších podmienok dosiahnuť na vidieku. Slúženie v meste sa nezriedka v rozhovoroch s respondentmi kvalifikovalo ako „prestížna otázka“, pretože zotrvanie v mestských rodinách sa považovalo za „vzdelanie či vyškolenie“, išlo o vítanú prípravu na manželstvo a budúcu úlohu v domácnosti.

V neposlednom rade odchod do mesta sa spájal s predstavou lepších možností vydaja za partnera, ktorý nemal roľnícke zamestnanie (napr. za sluhu, učňa u remeselníka, úradníka, vojaka). Tieto vzťahy a prípadné možnosti nadviazať „užšie kontakty“ s „možnými partnermi“ na uzatvorenie manželstva umožňovalo trávenie voľného času služobníctva v spoločnosti sociálne „primeraných“ obyvateľov žijúcich v meste. Známe boli tanečné zábavy, prechádzanie sa na „korze“ v meste

¹⁴ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Život v obci a výročné obyčaje. In SALNER, Peter (ed.). Záhorská Bratislava. Vlastivedná monografia. Bratislava, 1986, s. 154-162; ŠKOVIEROVÁ, Zita. Spoločenský život. In PODOLÁK, Ján (ed.). Rača. Bratislava, 1989, s. 184-185.

(v Bratislave sa stretávali na dnešnej Poštovej ulici – „baka korzo“, „slúžkovské korzo“). K týmto príležitostiam patrili aj stretnutia na trhu či jarmoku pri nákupoch.¹⁵

Ako sme uviedli, už od 20.–30. rokov sa počet slúžok a sluhov v jednotlivých vidieckych a mestských rodinách znižoval, po druhej svetovej vojne toto zamestnanie takmer úplne zaniklo. Spôsobovali to viaceré faktory: politické zmeny, vyrovnávanie sociálnych podmienok obyvateľstva, vytváranie pracovných možností v rozvíjajúcich sa priemyselných odvetviach a poľnohospodárstve. Výrazný podiel na tomto procese mala aj všeobecná pracovná povinnosť, dôchodkový systém, povinná školská dochádzka či ponúkajúce sa možnosti ďalšieho vzdelávania (na strednom a vysokoškolskom stupni).

Ako to dokladá prehľad o služobníctve na Slovensku v retrospektíve historických a sociálnych kontextov 19. a 20. storočia, inštitúcia služobníctva je dávny sociálny fenomén, ktorý v našich podmienkach vo svojej pôvodnej podobe zanikol. Súčasný výskumy etnológie a kultúrnej antropológie zamerané na pracovnú migráciu – a to nielen v rámci Slovenska, ale aj do zahraničia – ukazujú, že s historickým modelom služobníctva – hľadania zdrojov obživy – sa v súčasnom období črtajú určité paralely ekonomickej stratégie mladých dievčat, ale i vydatých žien, ktoré po roku 1990 (najmä v posledných dvoch desaťročiach) nachádzajú v opatrovateľských aktivitách v zahraničí zdroje obživy. Máme tu na mysli au-pair, mladé dievčatá, ktoré pracovali/pracujú vo Veľkej Británii ako opatrovateľky¹⁶, ako aj odchádzanie migrantiek/opatrovateliek do Rakúska – väčšinou vydatých žien zanechávajúcich na dva či tri týždne manžela a deti na Slovensku¹⁷. V prvom prípade cieľom odchodu nie je len ekonomická motivácia, ale aj snaha naučiť sa cudzí jazyk a spoznať kultúru danej krajiny, nadobudnúť určité zručnosti, prispieť k rozvoju vlastnej osobnosti a v neposlednom rade zabezpečiť si na určitý čas aj finančnú nezávislosť.

Hlavnou motiváciou opatrovateliek starších ľudí je udržanie ekonomickej situácie vlastnej rodiny v dôsledku absentujúcich alebo nízko honorovaných pracovných možností na Slovensku, pričom ich cieľom nie je vybudovať si domov v zahraničí, naopak, usilujú sa zlepšiť situáciu vlastnej rodiny. Nie celkom absentujú aj v prípade tejto skupiny žien určité ambície súvisiace s nadobudnutím istých zručností (ešte pred odchodom musia absolvovať opatrovateľský kurz), osvojením si cudzieho jazyka.

Uvedené príklady dokumentujú skutočnosť, že nedostatok pracovných príležitostí a ťaživá ekonomická situácia v rodinách nútili a nútia časť obyvateľov hľadať lepšie platené zamestnanie často i mimo domova a vlastnej rodiny. Mnohé črty prezentovanej problematiky služobníctva so zameraním na koniec 19. a začiatok 20. storočia ponúkajú paralely ekonomickej stratégie v oblasti nájomnej práce aj v súčasnosti.

¹⁵ SALNER, Peter. Na korze ste stretli každého. In SALNER, Peter a kol. Taká bola Bratislava. Bratislava, 1991, s. 164-166.

¹⁶ BÚRIKOVÁ, Zuzana. Motivácie au-pair k migrácii zo Slovenska. In Slovenský národopis, 2007, roč. 56, s. 442-456.

¹⁷ ZVÁČOVÁ, D. Slovenské opatrovateľky v Rakúsku. [Diplomová práca]. Katedra etnológie a muzeológie FiF UK, Bratislava, 2013, 136 s.